

БУНТІВНІ ТА ЛОЯЛЬНІ: ПОЛТАВСЬКІ ОСВІТЯНИ У ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНІЙ КАМΠΑНІЇ 1932-1933 РОКІВ

Лук'яненко О.В.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Стаття ілюструє участь освітян у хлібозаготівельній кампанії 1930-х років в Україні. Автор аналізує позицію студентів та викладачів з приводу конфіскації хліба, охорони зерна, організації конфіскаційних бригад. Публікація демонструє шаблони поведінки студентів в екстремальних умовах геноциду. Частково висвітлюються питання матеріального забезпечення, морального стану та пам'яті про події 1932-1933 років.

Ключові слова: повсякдення, освітяни, УРСР, педагогічний інститут, голодомор, хлібозаготівлі, репресії.

Постановка проблеми. Те, що Голодомор 1932-1933 р. не був спонтанним явищем, викликаним самими лише природними негараздами чи рішеннями влади 1930 р., – факт, який, напевне, не потребує іншого підтвердження, окрім історичної логіки. Це був наслідок багаторічної ходи тоталітарної монстра українським селом дорогого військового комунізму з продрозкладками, стежками хлібозаготівельних кампаній часів нової економічної політики і, з рештою, трактом сталінської форсованої колективізації. Освітяни України були по обидві сторони «хлібозаготівельних барикад». З одного боку, вони були ідеологічними працівниками – новою пролетаризованою елітою, якій не слід було ставити під сумнів рішення партії, а допомагати найскоріше втілювати їх у життя. З іншого ж і студенти, і викладачі вищої педагогічної школи 1920-1930-х років здебільшого походили із сільських родин. Тому не могли не бачити голодної реальності, яку приховувала від світу влада. І часто опинялися на межі правди життєвої, коли вдома пухла від голоду родина, і правди політичної, коли в інституті вимагали з щупами вилучати «куркульський хліб» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія геноциду українців голодом ставала темою численних досліджень та матеріалів збірників, перерахувати які вже, насправді, важко. Окремі розвідки присвячені з'ясуванню юридичної сутності явища (К. Савчук [16]), інші вибудовують хід подій на основі методів усної історії (О. Синявська [17]). За роки незалежності науковці присвятили публікації справі архівної евристики у сфері вивчення Великого Голоду (І. Копитько [18]). Загалом, історіографія розвідок з проблеми геноциду українців 1932-1933 рр. стала темою окремих широких досліджень (Н. Ісакова [19]). Залучення студентів педагогічних інститутів до політики відбирання хлібу в села було розкрито в нещодавній монографії О. Комарніцького [20]. Автор не виділив цю тему як окремий блок дослідження, помістивши у підрозділі про опозиційність студентів педагогічних вишів до радянської влади. Дослідник зібрав чималий фактичний матеріал, навів перелік реакцій молоді на політику хлібозаготівлі з вишів Вінниці, Житомира, Києва, Полтави, Харкова тощо. Проте, попри титанічну пошукову роботу, у межах монографії питання ставлення до голоду загубилося

серед інших проявів опозиційності. До того ж, незгода буда скоріше нетиповою реакцією, аніж загальною лінією поведінки пролетарського студентства. Автор оминув питання участі студентів у процесі відбирання хліба. Інформація про це відсутня і в розділі, присвяченому сприянню виконання економічної політики влади на селі. Звісно, треба зважити на потенційну «джерельну мовчанку» з цього приводу. Комплексного дослідження участі студентів та викладачів вищої педагогічної школи країни в організації та спротиву Голодомору донині не існує.

Саме тому **метою даного дослідження** ілюстрація специфіки поведінки освітян з одного боку, в умовах боротьби за врожай, з іншого, – боротьби за життя. **Хронологічні межі** статті охоплюють період Великого голоду 1932-1933 років, для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків ми вдалися до огляду поведінки колективів вищої педагогічної школи у хлібозаготівельні кампанії кінця 1920-х років. **Географічні межі** цієї публікації в основному пов'язані з Полтавою. У межах наших пошуків ми вдаємося до взаємодоповнюючих методів макро- та мікроісторичних студій.

Виклад основного матеріалу. У переддень Великого Голоду 1932-1933 рр., освітяни уже переживали бродіння настроїв. Причому виявлялися вони під час усіх можливих приводів. Так, у серпні 1928 р. студенти Полтавського інституту народної освіти проходили обов'язкову допризовну підготовку у реальному військовому таборі. Це співпало у часі з кризою 1927-1928 рр., коли тоталітарна держава виснажила Україну постійно зростаючими нормами хлібозаготівлі [2]. Молодь була у числі тих, хто доводив показники збирання зерна до вимог держави. Однак, уже тоді почали лунати обвинувальні голоси. Так, студенти II курсу Полтавського ІНО Кривко та Кучеренко пішли на конфлікт з військовим керівництвом, звинувачуючи в його особі всю державну верхівку. Юнаки заявили: «Радвлада обдирає селянство, а безплатно трактора не дасть». Молодь демонстративно ухилилася не лише від військових навчань, відмовившись голосувати за «бажання» захищати зі зброєю в руках радянську владу, але й не підтримала політики хлібозаготівлі та практики самообкрадання селян продподатком. Не дивно, що їх як «хворий елемент», який «показав своє дійсне личко», не просто рекомендували не допускати до військових навчань, але й взагалі «відсівати» з інституту [3, арк. 54].

Нова хвиля хижачкої хлібозаготівлі сколихнула країну після закону 1930 р., який зобов'язав селян здавати державі 25-30% врожаю. Інститутське партійне керівництво з жалем для себе констатувало, що частина студентства вороже віднеслася як до самої посівної, так і до участі у контракції [4, арк. 40]. Однак, конкретних прикладів опору не наводилося. Натомість відомо, що частина викладачів та студентів у ході хлібозаготівлі та на оголошеної у 1929 р. ліквідації куркульства як класу розривали зв'язки з рідними. Наприклад, аспірант вищу Іван Мазепа ще у 1930 р. посварився з батьком через небажання останнього дослухатись «ідеологічно вірного» сина та вступити до колгоспу [5, арк. 21]. Забігаючи наперед, констатуємо, що навіть розривання

соціальних зв'язків не допомагало сховатися від партійного гніву. Уже коли вщух голод, у 1934 р., лектор-пропагандист Іван Мазепа був виключений з членів ВКП(б), бо начебто «приховав» факт продажу батьком-куркулем майна, яке складалося з 12 га землі, ¼ молотарки, ¼ вітряка та працевлаштування 100 найманців. Навіть оголосивши про власну стійку ідеологічну позицію, освітянин постраждав, бо його брат був відправлений до концтабору за невиконання державних зобов'язань та саботаж хлібозаготівлі [6, арк. 29]. «Хлібна політика» впливала на долю освітян не лише у партійному, але й у професійному зростанні. Так, Мойсей Курилко у 1931 р. був знятий з посади секретаря Полтавської міськради за невиконання поставлених перед містом планів збору збіжжя. У наслідок партійного стягнення чоловік став лектором педінституту [6, арк. 7].

Уже на весні 1932 р., коли в Україні загалом не залишилося борошна, і влада знала про продовольчу кризу [7, с. 85], освітяни так само впевнено виконували доручення товариша Сталіна. Відомо, що студенти та викладачі упродовж півроку були у підшефному селі у якості агітаторів, переконуючи хліборобів у перевагах колгоспної системи. Однак, успіхи у цій діяльності були мізерними. Партійні боси критикували освітян за те, що їм так і не вдалося домовитись з колгоспниками про посилення уваги до потреб робітників. Насправді, таке формулювання було доволі цинічним: педагоги мусили умовити селянина піклуватися про продовольчі потреби працівника фабрики та заводу, коли той сам пухнув з голоду. Не дивно, що студенти часто звітували про негативне ставлення та категоричні відмови місцевого населення постачати їм продукти: «внам самих є сім'ї», – казали вони прийшлим з міста учителям. Можливо, через шквал неприязні на місцях члени колективу Полтавського ІНО виявляли доволі низьку активність в обговоренні чергової доповідь про хлібозаготівлю, м'ясозаготівлю та сільськогосподарський податок на 1932 р. Це обурювало міську партійну владу. Пасивна більшість мовчала. Активна ж комуністична меншість заявляла, що освітянам варто було стати до виконання цих настанов, показавши у підшефному селі передові результати у збільшенні продуктивності колгоспу [8, арк. 36-37].

Однак, мовчанка порушилась уже восени 1932 р., коли голод дійшов до обласного центру впритул. У жовтні студенти не приховували, що жили в умовах майже повної відсутності продуктів харчування в буфетах вищу [8, арк. 33в]. Уже за місяць вони десятками кидали навчальний заклад і від'їздили в рідні села, бо навіть там, у виснажених голодом областях, їм було простіше вижити, аніж у Полтаві [9, арк. 2]. Хоча, знаходимо свідчення, що у голодні роки студенти часто й виживали за рахунок того, що належали до когорти майбутніх ідеологічних працівників, яких держава забезпечувала найелементарнішим пайком. Звісно, якщо вони ще й мали доступ до його розподілу. Наприклад, член партійного бюро педінституту Легеза з жалем констатувала необхідність покинути виш улітку 1932. У розпал голоду дівчина користувалася привілеями, які втрачала з випуском: «мені жити складно, коли я була завідуючою магазину, я пила і їла, зараз

я голодна, скоро поїду з інституту і більше не повернуся» [10, арк. 10].

Пік голодомору припав на зиму 1933 р., коли нові не підйомні для України норми здачі хліба були спущені з Москви. Колектив педагогічного вишу Полтави уже в січні був мобілізований, аби допомогти в реалізації схожої ухвали по Полтавському району. Студенти в цей час були на зимових канікулах. Та це не зупинило дирекцію відзалучення всіх, хто перебував на той час у місті, до роботи під керівництвом міського партійного комітету. З молоді під керівництвом партійних викладачів організували окрему бригаду та послали у підшефне село Руновщина для вилучення зерна [11, арк. 1]. Уже за три дні парторганізація вишу взяла на себе відповідальність за 100% виконання плану хлібозаготівлі в іншому населеному пункті – с. Великий Тростянець. На допомогу у боротьбі з куркулем до села відправили чергову бригаду комуністів у кількості 7 осіб [9, арк. 9].

З приходом весни додалися й інші клопоти. Педагоги мали допомогти понівеченій голодом провінції, яку самі обкрадали, провести посівну кампанію. Попри те, що посівна була проголошена справою політичною, а не економічною, членам парторганізації було складно одразу стати до боротьби за високі врожаї. Заступник директора вишу Йосип Стасюкайтис змушений був констатувати жакхливий стан українського села: не було посівного насіння та й реманент не повністю поламаний. Організований освітянами агрономічний гурток сам по собі працював кволо, його не відвідували так само, як і землезнавці курси під керівництвом педагогів. Не дивно, що у таких умовах, єдине, чим педінститут міг допомогти селу, була теорія. Вищий навчальний заклад мобілізував сільську стінну пресу – змусив «стіни говорити гаслами» Першого секретаря Харківського обласного комітету КП(б)У Павла Постишева. Будучи переконаними, що «проблеми з хлібозаготівлею» були викликані невдалим господарюванням, викладачі навіть окреслили плани щоденних виробничих нарад з обміном досвіду і ознайомленням з наступними завданнями, розробили графік зборів-зльотів делегатів колгоспних з'їздів разом з бригадами з питань підвищення врожайності у квітні та травні 1933 р., а також стали ініціаторами скликання розширених нарад з питань кращої якості обробки землі один раз на 3 дні.

У силу своїх можливостей освітяни намагалися долучитися до посівної практичніше, аніж просто систематично випускати польові газети. Так, інститут організував актив на боротьбі з бур'янами, надсилаючи бригади до села у вихідні дні. Студенти допомагали своєчасно доставляти сніданки та обіди колгоспним бригадам. Молодь разом із наставниками навіть організувала дитячі майданчики та ясла, аби розвантажити працівників сільськогосподарського сектора.

Були у їхніх планах і репресивні методи роботи. Згідно з кращими зразками тоталітарного підходу, педагоги запропонували «посилити мобілізувати» (читай – примушувати) колгоспників та селян-одноосібників на сівбу. У виші навіть почали дискусії, як боротися з тими, хто не хотів працювати і стояв на заваді планам партії [9, арк. 14].

Але попри комуністичний запал, у колективі непоодинокими були випадки незгоди з лінією ЦК ВКП(б). Починаючи з перших днів хлібозаготівлі 1930-х років, молодь чинила супротив відправці на відбирання хліба. Більшість молодих людей походила села і знала про його проблеми з перших вуст. Коли їм, студентам обласного центру, припиняли передавати продукти харчування з дому, коли вони отримували звістки про голодні будні родичів, а потім виїздили у складі конфіскаційних бригад, то важко було зупинити студентство від висловлення власної позиції. справа з посилкою студентів на конфіскацію була не така вже й однозначна. На заваді не ставало навіть питання членства у партії. Для одних покарання було м'яким. Наприклад, Марія Білоус за висловлення небажання їхати у село отримала лише сувору догану з попередженням. Її ж колега Скорик, яка втекла з хлібозаготівлі у березні 1933 р., була виключена з партії [12, арк. 9зв, 21]. Інколи від мобілізації на хлібозаготівлю молодь ховалася під проблемою антисемітизму. Наприклад, О. Подкантер звинуватила викладача Івашину та дирекцію вишу в упередженому ставленні до неї, коли студентці запропонували виїхати разом з усіма комуністами на село на підставі листа П. Постишева. Дівчина зауважила: «Я пухну з голоду тут, а моя мати вдома (Кременчук), і дирекція не дає матеріальну допомогу, бо єврейка» [13, арк. 20-21]. До репресій вдавалися не лише за дії, а й за слова. Так, майбутній директор Полтавського педінституту Михайло Семиволос міг ніколи й не мати кар'єри у вищій педагогічній школі, аби у червні 1933 р. його виключили з інституту. Привід був простий: юнак займався «розкладницькою роботою» – «апелював труднощами села» (читай – розповідав правду про голодомор), «сівав песимістичні настрої». Тим паче, що прецеденти розправи за розповіді про жахи геноциду були: за місяць до цього з Комсомолу та вишу виключили його товариша Лінника [14, арк. 6].

Однак, про те, що партійність значила мало там, де на шальки терезів ставилась мораль та людське життя, свідчить приклад студента Кравченка. Він двічі намагався здати у партійний комітет інституту партквиток через незгоду з питанням хлібозаготівлі [9, арк. 9]. У січні 1933 його вперше мобілізували на село, та хлопець рішуче відмовився їхати. Коли ж його насильно «завантажили» в машину та відвезли під час канікул у с. Тростянець, він просто втік звідти [11, арк. 1]. Однак, у виші були ті, хто співчував і такий реакції. Віддані партії педагоги, як Дяченко, поведінку таких «переродженців» намагалися пояснити обмеженістю кругозору молоді стінами самого лише інституту соціального виховання. Не дивно, що відповідь агресивної меншості була традиційна: «якомога сильніше вдарити», почати «нещадну боротьбу з куркулем та його прибічником, а особливо переродженими комуністами, що злигалися з куркулями, і пішли на шлях приховування від партії рівня врожайності, допомагали куркулям боротися проти партії та проти робітничого класу та соціалістичного будівництва в нашій країні» [9, арк. 9]. На такі рішучі кроки і сміливе оголошення позиції могли дозволити піти далеко не всі. Багато студентів висловлювали позицію

через емоції. Так, член партії Азарт уже в селі впала в істерику і розплакалась перед уповноваженим по хлібозаготівлі, а потім повернулася до Полтави. У схожому стані був її колега Мірошник, якому хлібозаготівлю замінили на іншу роботу у селі. Проте, навіть виявив почуттів сприймався як загроза режиму. Тому інститут пішов на крайні міри. Партійний комітет ... розпустити цілу академічну групу III курс як невитриману та марксистськи невідгодовану [9, арк. 93в].

Партійні стягнення за бойкот хлібозаготівлі, за відмову їхати на село (як у студента-другокурс-

ник Мефодія Андрієвського) чи за опортуністичне ставлення до охорони врожаю (як у Григорія Комаря) нависали над освітянами ще довго. Ми знаходимо дані про їхніх перегляд і декілька років по жахливих подіях 1932-1933 рр. [15, арк. 3]. Та вражало не це. В очі кидалося, що коли ще була свіжа пам'ять про смерті від голоду, педагоги демонстрували «високу ідейність» та беззаперечну відданість ідеалам комуністичного будівництва. Бо неймовірно цинічно звучали їхні слова про «досягнуті успіхи в галузі піднесення сільського господарства» у 1933 р. [14, арк. 29].

Список літератури:

1. Лук'яненко О. В. Відлуння великого голоду у повсякденні полтавських освітян 1930-х років // Збірник статей та тез доповідей за матеріалами IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи» (м. Кам'янське, 6-7 квітня 2017 року) / відп. за випуск, професор К. Ю. Богомаз. Кам'янське: ДДТУ, 2017. С. 43-44.
2. Гриневич Л. В. Про хлібозаготівельну кампанію 1927/1928 р. в Україні (До впровадження надзвичайних заходів в аграрній сфері). Сторінки історії: збірник наукових праць. 2010. Вип. 30. С. 112-121.
3. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4741, 92 арк.
4. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4744, 57 арк.
5. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4782, 32 арк.
6. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4768, 57 арк.
7. Нікольський В. Голодомор 1932-1933 рр. на Україні за матеріалами «окремої папки» Політбюро ЦК КП(б)У // URL: <http://history.org.ua/JournALL/pro/12/4.pdf>.
8. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4753, 62 арк.
9. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4754, 27 арк.
10. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4756, 21 арк.
11. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4762, 48 арк.
12. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4759, 37 арк.
13. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4763, 47 арк.
14. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4764, 36 арк.
15. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4775, 10 арк.
16. Савчук К. Голодомор – український геноцид. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Випуск 37. Ч. 2. С. 58-64.
17. Синявська О. О. Спогади очевидців голодомору 1932-1933 років як історичне джерело (за матеріалами Біляївського району Одеської області). URL: <http://zif.onu.edu.ua/article/viewFile/65518/60760>.
18. Копитко І. Голодомор 1932-1933 років в Україні: про що свідчать архівні документи. URL: http://www.ukrbook.net/DAD/publ/Kopitko_7_08.pdf.
19. Ісакова Н. П. Історіографія проблеми голодомору 1932-1933 рр. в українській та зарубіжній літературі. Вісник аграрної історії. Збірник наукових праць. 2013. № 4-5. С. 71-79.
20. Комарніцький О. Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.: монограф. / наук. ред. проф. О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута, 2017. 984 с.

Лук'яненко А.В.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

МЯТЕЖНЫЕ И ЛОЯЛЬНЫЕ: ПОЛТАВСКИЕ ПЕДАГОГИ В ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНОЙ КАМПАНИИ 1932-1933 ГОДОВ

Аннотация

Статья иллюстрирует участие педагогов в хлебозаготовительной кампании 1930-х годов в Украине. Автор анализирует позицию студентов и преподавателей по поводу конфискации хлеба, охраны зерна, организации конфискационных бригад. Публикация демонстрирует шаблоны поведения студентов в экстремальных условиях геноцида. Частично освещаются вопросы материального обеспечения, морального состояния и памяти о событиях 1932-1933 годов.

Ключевые слова: повседневности, педагоги, СССР, педагогический институт, голодомор, хлебозаготовки, репрессии.

Lukyanenko O.V.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

REBELLIOUS AND LOYAL: POLTAVA TEACHERS IN THE GRAIN PROCUREMENT CAMPAIGN IN 1932-1933

Summary

The article illustrates the participation of teachers in the grain procurement campaign of the 1930s in Ukraine. The author analyzes the position of students and teachers about the confiscation of grain, grain protection, and the organization of confiscation brigades. The publication demonstrates patterns of students' behavior in the extreme conditions of genocide. It partially highlights the issues of material security, morale and memory of the events of 1932-1933.

Keywords: everyday life, teachers, Ukrainian SSR, pedagogical institute, holodomor, grain procurements, repressions.